

Stanisław Ośko

Praca naukowo-badawcza Józefa Krasuskiego nad dziejami oświaty na kielecczyźnie i ziemi radomskiej w latach wojny i okupacji niemieckiej (1939-1945)

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 14, 21-28

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRACA NAUKOWO-BADAWCZA JÓZEFA KRASUSKIEGO NAD DZIEJAMI OŚWIATY NA KIELECZYZNIE I ZIEMI RADOMSKIEJ W LATACH WOJNY I OKUPACJI NIEMIECKIEJ (1939–1945)

Wprowadzenie

W niniejszym artykule pragnę omówić pokrótce dorobek naukowo-badawczy i publikacyjny doktora Józefa Krasuskiego dotyczący dziejów oświaty na Kielecczyźnie i ziemi radomskiej w latach II wojny światowej i okupacji niemieckiej. Jest to dorobek w istocie swej znaczący, obejmujący ponad połowę Jego twórczej pracy naukowej i dydaktycznej.

Józefa Krasuskiego poznałem w połowie lat sześćdziesiątych w czasie naszej pracy pedagogicznej w Studium Nauczycielskim w Radomiu. W tym właśnie zakładzie kształcenia nauczycieli podjął działalność zawodową po ukończeniu Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Młody, energiczny i odpowiedzialny zdradzał już wówczas zainteresowania pracą naukową. Będąc w latach 1966–1969 słuchaczem studiów doktoranckich na UW, gromadził materiały do przygotowywanej pod kierunkiem prof. Łukasza Kurdybachy rozprawy doktorskiej, która po pomyślnej obronie zaowocowała wydaną przez PWN w 1971 roku obszerną monografią pt. *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*.

Starannie opracowana i udokumentowana książka o tajnej oświacie w okresie okupacji niemieckiej spotkała się z dużą przychylnością zarówno wśród nauczycieli, uczestników tajnej oświaty, jak i wśród historyków oświaty i wychowania. Otwierała ona zarazem młodemu, ambitnemu historykowi oświaty i wychowania drogę do kariery naukowej.

Dokooptowaliśmy wówczas Józefa Krasuskiego do pracy w Komisji Historycznej przy Oddziale Miejskim oraz Oddziale Powiatowym Związku Nauczycielstwa Polskiego w Radomiu, gromadzącej materiały do monografii nauczycielskiego ruchu związkowego. Wielu bowiem nauczycieli z tego terenu było organizatorami i uczestnikami tajnego nauczania w zespołach uczniowskich i na apel władz związkowych przesyłali oni do Komisji Historycznej swoje wspomnienia z tego okresu. Stąd więc pomoc merytoryczna znawcy tajnej oświaty była nam bardzo potrzebna.

Współpraca dra J. Krasuskiego z Komisją Historyczną ZNP była kontynuowana od lat siedemdziesiątych w środowisku kieleckim, w związku z podjęciem przez Niego w 1971 roku pracy w Wyższej Szkole Nauczycielskiej, przekształconej w 1973 roku w Wyższą Szkołę Pedagogiczną. Przejście do pracy w Kielcach było związane z likwidacją SN w Radomiu.

Niewątpliwie najbardziej intensywnym okresem pracy naukowej oraz popularyzacyjnej J. Krasuskiego nad tajną i jawną oświatą w Kieleckiem i Radomskim były lata 1971–1985. Pracując cały czas na Wydziale Pedagogicznym WSP jako nauczyciel przedmiotów pedagogicznych, a głównie historii wychowania, pełniąc jednocześnie odpowiedzialne funkcje kierownicze, z powodzeniem kontynuował prace badawcze nad oświatą w okresie okupacji w regionie kielecko-radomskim, a mówiąc bardziej konkretnie, nad organizacją tajnego nauczania, realizowanym procesem kształcenia w szkole konspiracyjnej, warunkami nauczania w legalnie funkcjonującym szkolnictwie, a także na tajnych kompletach, jak też nad trudną i niebezpieczną pracą nauczycieli w tym czasie.

Współpracował w tej dziedzinie, jak już to było wspomniane, z Okręgową Komisją Historyczną ZNP w Kielcach, a także z Oddziałem PAN w Krakowie i z redakcją „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” w Warszawie, na którego łamach zamieszczał też swoje artykuły.

W związku z powyższym wydaje się uzasadnione wyróżnienie w pracy J. Krasuskiego (we wspomnianym okresie 1971–1985) nad oświatą w byłym okręgu kielecko-radomskim w latach okupacji niemieckiej następujących trzech jej głównych obszarów: 1) praca naukowo-badawcza i dydaktyczna w WSP; 2) działalność społeczno-naukowa w ramach Okręgowej Komisji Historycznej przy Okręgu ZNP w Kielcach i 3) współpraca naukowa z Oddziałem PAN w Krakowie – Zespołem Badawczym Dziejów Oświaty w Latach Okupacji Hitlerowskiej 1939–1945.

W takiej kolejności dokonana zostanie charakterystyka działalności naukowej dra Józefa Krasuskiego poświęconej dziejom oświaty w latach okupacji niemieckiej.

1. Praca naukowo-badawcza nad oświatą w okresie okupacji niemieckiej podejmowana w ramach pracy w WSP

Zainteresowania J. Krasuskiego tajną i jawną oświatą w regionie radomsko-kieleckim i prowadzoną w tym zakresie działalność naukowo-badawczą i dydaktyczną w ramach Jego pracy w WSP można ująć w dwóch grupach, a mianowicie:

1. Opublikowane w latach 1971–1985 opracowania zwarte, rozprawy i artykuły.
2. Praca dydaktyczna, głównie zaś prowadzone seminaria dyplomowe i powstałe pod Jego kierunkiem prace magisterskie poświęcone tajnemu i legalnemu szkolnictwu w czasie okupacji.

Wykaz opublikowanych prac J. Krasuskiego poświęconych tematyce tajnej oświaty, w tym dotyczącej głównie ziemi kieleckiej i radomskiej, otwiera wspomniana wyżej pozycja książkowa *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945* (Warszawa 1971). W tej obszernej monografii o tajnym nauczaniu jest wiele fragmentów odnoszących się do terenów województwa kieleckiego w jego przedwojennych granicach. Mowa też w niej jest o tajnych władzach TON (kryptonim okupacyjny ZNP) oraz o strukturze byłego Podziemnego Okręgu Szkolnego Radomsko-Kieleckiego. Są w niej także liczne wzmianki o działaniach TON i przebiegu tajnego nauczania w tymże Okręgu Podziemnym.

Wymienić należy również wydaną przez WSP w Kielcach kolejną publikację książkową J. Krasuskiego pt. *Szkolnictwo i oświata w Polsce w latach 1939–1945* (Kielce 1975). W 9. rozdziałach autor przedstawił politykę oświatową okupanta na terenach Polski, główne ośrodki dyspozycyjne oświaty podziemnej, organizację i zasięg tajnego szkolnictwa powszechnego, średniego ogólnokształcącego oraz kształcenie nauczycieli i oświatę dorosłych, a także organizację tajnego szkolnictwa wyższego. Podobnie jak w monografii z 1971 roku, na łamach omawianej pracy Autor zamieścił fragmenty dotyczące Kielecczyzny i Radomskiego. Akcenty radomsko-kieleckie znajdują się też w zamieszczonym przez J. Krasuskiego na łamach „Kwartalnika Pedagogicznego” nr 2 z 1970 roku artykule pt. *Szkolnictwo zawodowe na terenie Generalnej Guberni*.

Problematyka tajnego nauczania w b. Podziemnym Okręgu Szkolnym Radomsko-Kieleckim została ukazana przez tegoż autora w obszernym artykule opublikowanym w latach siedemdziesiątych na łamach „Przeglądu Historyczno-Oświa-

towego” (1971, nr 3) pt. *Tajne nauczanie w okręgu kielecko-radomskim*, a także w artykule *Główne problemy tajnego nauczania na Kielecczyźnie*, zamieszczonym w pracy zbiorowej *Nauczyciele Kielecczyzny w walce o szkołę polską w latach okupacji 1939–1945* (Wydawnictwo ZNP Kielce 1979). W obydwu obszernych artykułach J. Krasuski przedstawił – na podstawie wnikliwych badań zachowanych dokumentów archiwalnych, a także przeprowadzonych wywiadów z żyjącymi wówczas jeszcze organizatorami, kierownikami zespołów powiatowych oraz gminnych i działaczami tajnej oświaty na Kielecczyźnie i w Radomskim – dzieje konspiracyjnego nauczania w b. Podziemnym Okręgu Szkolnym Radomsko-Kieleckim. W świetle tych opracowań czytelnik otrzymał pełny, mocno zarysowany obraz sytuacji w szkolnictwie podziemnym w okresie okupacji niemieckiej – od początków powstawania w sposób żywiołowy, spontaniczny pierwszych zespołów tajnego nauczania z inicjatywy nauczycieli Kielc, Radomia, Ostrowca Świętokrzyskiego, Sandomierza czy też innych miast, a następnie mniejszych miasteczek i gmin województwa kieleckiego.

Tajne nauczanie – pisał w drugim z wspomnianych wyżej artykułów – z żywiołowego i samorządnego ruchu nauczycieli i rodziców przekształciło się dość szybko w akcję zorganizowaną. Ośrodki dyspozycyjne zaczęły się tworzyć z inicjatywy działaczy lokalnych, jak również organizacji centralnych. Inicjatywy lokalne to omówione już stowarzyszenia dyrektorów, rady pedagogiczne oraz organizacje związkowe [...]. Najwcześniejszą i najstarszą działalność organizacyjną podjął TON, a jej aktywnym działaczem na Kielecczyźnie był prezes Okręgu Jan Kupiec (s. 34–35).

Obszerne i całościowe przedstawienie szkolnictwa i oświaty na Kielecczyźnie zawiera rozprawa J. Krasuskiego pt. *Organizacja i zasięg tajnego nauczania na Kielecczyźnie w latach 1939–1945* zamieszczona w pracy zbiorowej pod red. J. Krasuskiego i Z. Ruty *Problematyka historii szkolnictwa, oświaty i wychowania w badaniach WSP w Kielcach* (Kielce 1984, s. 36–59).

Wzmianki oraz większe informacje o oświacie na Kielecczyźnie i w Radomskim w czasie okupacji niemieckiej zawierają również artykuły J. Krasuskiego drukowane w latach siedemdziesiątych w czasopiśmiennictwie krajowym, jak np. „Za wolność i lud”, „Argumentach”, we wspomnianym już „Przeglądzie Historyczno-Oświatowym” i „Kwartalniku Pedagogicznym”, a także w „Studiach Kieleckich”. Wspomnę tu dla przykładu przedstawioną w „Przeglądzie Historyczno-Oświatowym” (1986, nr 2) sylwetkę przewodniczącego Tajnej Organizacji Nauczycielskiej w Okręgu Kieleckim Jana Kupca. Do dorobku naukowego oraz popularnonaukowego należy udział dra J. Krasuskiego, szczególnie w latach siedemdziesiątych, w sesjach naukowych w ZNP w Warszawie, w Kielcach oraz w ogniskach ZNP w Okręgu Kieleckim, gdzie był często zapraszany z referatami na te-

mat tajnego nauczania. O współpracy z ZNP w Kielcach będzie szerzej w dalszej części niniejszego opracowania.

Wiele uwagi poświęcał Krasuski tematyce tajnej oświaty w pracy dydaktycznej w uczelni, głównie podczas prowadzonych przez siebie seminariów magisterskich z pedagogiki. Wśród 92 prac magisterskich studentów studiów dziennych i zaocznych przygotowanych i obronionych pod Jego kierunkiem w latach 1977–1983, znajdowało się 11 prac poświęconych oświacie i szkolnictwu w czasie II wojny światowej i okupacji niemieckiej, w większości tematyką związanych z terenem Kielecczyzny i Radomskiego. Wymienię tu takie prace magisterskie, jak *Szkolnictwo zawodowe w Kielcach w okresie okupacji* Zbigniewa Hińczy (1983), czy też pracę pod takim samym tytułem, ale odnoszącą się do Radomia Haliny Sety (1981), Zofii Konkowicz *Szkolnictwo powszechne w Radomiu w latach okupacji hitlerowskiej* (1981), Romana Wnuka *Tajne nauczanie na terenie pow. Włoszczowa* (1978). Na uwagę zasługują też prace wyróżnione: Anny Oczkowskiej *Wpływ kompletów tajnego nauczania na powstanie, rozwój i funkcjonowanie szkół średnich w woj. kieleckim w pierwszych latach powojennych* (1977), praca wysłana do oddziału PAN w Krakowie z zamiarem druku, czy też Stanisława Kurcmana *Szkolnictwo polskie poza granicami kraju w okresie II wojny światowej* (1979), praca wydrukowana w publikacji zbiorowej pod red. J. Krasuskiego i Z. Ruty (Kielce WSP 1984).

2. Działalność społeczno-naukowa J. Krasuskiego w Komisji Historycznej przy Okręgu ZNP w Kielcach

Jak już wspomniałem, dr Józef Krasuski współpracował aktywnie z Okręgową Komisją Historyczną działającą przy Zarządzie Okręgu ZNP, której przewodniczącym był długoletni i zasłużony działacz nauczycielskiego ruchu związkowego w województwie kieleckim, przewodniczący Okręgu TON, a po II wojnie światowej długoletni prezes Zarządu Okręgu ZNP – Jan Kupiec. Najbardziej owocny okres pracy J. Krasuskiego w Komisji przypada na dekadę lat siedemdziesiątych. Był on w niej rzeczywistym ekspertem, znawcą dziejów oświaty i szkolnictwa w okresie okupacji. Opiniował prace wspomnieniowe przygotowane przez nauczycieli – uczestników tajnego nauczania – dotyczące ich działalności w TON. Spotykając się z nimi, udzielał im cennych wskazówek jak pisać wspomnienia, sam jednocześnie korzystał z ich relacji i wspomnień w swoich opracowaniach. Był, jak o tym pisałem, częstym prelegentem na konferencjach rejonowych organizowanych przez terenowe ogniska ZNP.

Szczególnie duży wkład pracy J. Krasuskiego dał się zauważyć w przygotowaniu przez Okręgową Komisję Historyczną ZNP konferencji popularnau-

kowych poświęconych dziejom nauczycielskiego ruchu związkowego, a w tym także dziejom tajnej oświaty na Kielecczyźnie i ziemi radomskiej. Organizowaliśmy je przy wsparciu finansowym Zarządu Okręgu ZNP i życzliwości jego wieloletniego prezesa mgra Józefa Staniszewskiego oraz pod kierownictwem niestrudzonego, mimo sędziwego już wówczas wieku, prezesa Jana Kupca. Można powiedzieć, że stałym zespołem przygotowującym te konferencje oprócz wymienionych J. Staniszewskiego i J. Kupca, byli pracownicy naukowo-dydaktyczni WSP: dr Józef Krasuski, dr Adam Massalski oraz piszący te słowa, który pełnił obowiązki sekretarza Okręgowej Komisji Historycznej. Angażowaliśmy także do współpracy niestrudzonych działaczy Komisji Historycznej z terenu, m.in. Stanisława Sobczyka z Chęcina, Józefa Żołą z Jędrzejowa, Helenę Sadowską z Krakowa czy też Józefa Mizielskiego z Ostrowca Świętokrzyskiego. Uczestnikami konferencji okręgowych byli organizatorzy i uczestnicy tajnego nauczania, działacze TON i terenowych komisji oświaty i kultury w konspiracji, nauczyciele historii i młodzież studencka.

Podczas kilku konferencji zorganizowanych na przestrzeni 10 lat działalności Komisji Historycznej ZNP jeden z podstawowych referatów wygłaszał zawsze docent J. Krasuski. On też był jednym z członków zespołu redakcyjnego przygotowującego do druku materiały pokonferencyjne, bądź też był ich recenzentem. Ostatnia z takich konferencji odbyła się w Kielcach w dniach 23–24 listopada 1985 roku z okazji 80-lecia ZNP. Zgromadziła ona działaczy nauczycielskiego ruchu związkowego, w tym także organizatorów i realizatorów tajnego nauczania. Nie było na nim, niestety, nieżyjących już kilku zasłużonych działaczy związkowych, między innymi prezesa Jana Kupca. Wśród referatów wprowadzających do dyskusji i wspomnień było opracowanie J. Krasuskiego pt. *Działalność ZNP na Kielecczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej oraz w Polsce Ludowej*. On też w trakcie dwudniowych obrad przedstawił obszernie sylwetkę zmarłego w 1985 roku Jana Kupca. J. Krasuski mówił też o dziejach tajnej oświaty na Kielecczyźnie w wywiadzie radiowym przeprowadzonym w czasie konferencji przez dziennikarkę Polskiego Radia w Kielcach.

3. Współpraca naukowa Józefa Krasuskiego z Oddziałem PAN w Krakowie

Kilka zdań z kolei w kwestii współpracy naukowej dra J. Krasuskiego z Zespołem Badawczym Dziejów Oświaty PAN w Krakowie. Odnosi się ona konkretnie do lat 1974–1980. Byłem inicjatorem rozszerzenia pracy wspomnianego Zespołu Badawczego na teren Kielecki i Radomski oraz członkiem jego kierow-

nictwa i jednocześnie członkiem zespołu redakcyjnego Rocznika Komisji Nauk Pedagogicznych. W skład Zespołu Badawczego z ramienia Okręgu Kieleckiego wchodzili również: prezes Jan Kupiec, dr Józef Krasuski, dr Adam Massalski, a od 1978 roku także dr hab. Czesław Szczepańczyk. Głównym zadaniem, jakiego się wówczas podjęliśmy w ramach współpracy z Oddziałem PAN w Krakowie, były żmudne prace przygotowawcze do trzypięciowej edycji, zainicjowanej przez wspomniany Zespół Badawczy, pt. *Słownik nauczycieli ofiar wojny i uczestników ruchu oporu 1939–1945*. Tom 2. tej edycji miała stanowić *Ziemia kielecka*. W skład zespołu kieleckiego wchodzili: Szymon Kędryna, Józef Krasuski, Jan Kupiec, Adam Massalski, Stanisław Ośko (przewodniczący) oraz Józef Staniszewski. Zgromadzone przy ogromnym wysiłku kilkudziesięciu działaczy związkowych z terenów przedwojennego obszaru województwa biogramy nauczycieli miały być upamiętnieniem ich ofiarnej walki i pracy w okresie II wojny światowej i okupacji. W okresie prawie 5-letnich prac przygotowawczych, a także redakcyjnych opracowaliśmy 3466 haseł (biogramów). Maszynopis 2. tomu *Słownika...*, liczący 540 stron wraz z aneksami, przekazaliśmy do Oddziału PAN w Krakowie. Miał być on opublikowany przez PAN jako drugi z kolei po tomie krakowskim (*Ziemia krakowska*) w początkach lat osiemdziesiątych.

Burzliwe wydarzenia w kraju w latach 1980–1981, a następnie skomplikowana sytuacja w Polsce uniemożliwiła wydanie drukiem wspomnianej edycji. Przerwana została również w tym czasie działalność omawianego Zespołu Badawczego.

4. Kilka refleksji zamiast zakończenia

Niniejszy tekst powstał z potrzeby podkreślenia wieloletniego wkładu doc. dra Józefa Krasuskiego w badania nad dziejami oświaty i szkolnictwa w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej w byłym Podziemnym Okręgu Szkolnym Radomsko-Kieleckim, a mówiąc inaczej – w granicach przedwojennego województwa kieleckiego. Większość z omawianych prac, obejmujących okres 1971–1985, powstała niejako „na moich oczach”. Jak wspominałem, z Józefem Krasuskim łączyły mnie wieloletnie, sięgające jeszcze czasów radomskich z połowy lat sześćdziesiątych więzy współpracy i koleżeństwa. Osłabły one w związku z moim odejściem z pracy w WSP w połowie lat osiemdziesiątych, ale są nadal żywe do dnia obecnego.

Obserwowałem, jak wzrasta Jego dorobek naukowo-badawczy, publikacyjny i dydaktyczny. Stał się on w stosunkowo krótkim czasie znaczący na tle piśmiennictwa krajowego poświęconego historii tajnego nauczania, przynosząc Autorowi popularność i uznanie. Obserwowałem również jako działacz związkowy i oświatowy, związany pracą zawodową i społeczno-oświatową z regionem kie-

lecko-radomskim, jak kolega Józef „wrasta” swoją działalnością naukowo-badawczą w ziemię kielecko-radomską. Jemu dzisiaj, po 40-letniej już pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej, zawdzięczamy pogłębienie wiedzy na temat bohater-skiej pracy nauczycieli z młodzieżą szkolną w niebezpiecznych czasach okupa-cyjnych. W swej pracy, jak to starałem się zaakcentować, współdziałał zarówno z władzami związkowymi ZNP w Radomiu i w Kielcach, jak i terenowymi ogni-wami związkowymi, nauczycielskimi. Umiejętnie też pozyskiwał do pracy nauko-wo-badawczej swoich dyplomantów, którzy pod Jego kierunkiem naukowym opra-cowali i obronili wartościowe prace magisterskie.

Wierny swojej tematyce naukowej pomnażał nieprzerwanie dorobek twórczy o nowe pozycje wydawnicze, jak między innymi bardzo wartościowe dzieło pt. *Ruch ludowy wobec szkolnictwa i oświaty wiejskiej w Polsce w latach 1939–1949* wydanej przez WSP w Kielcach w 1993 roku.

W swoich kolejnych pracach naukowych i badawczych J. Krasuski dostrzega konieczność stworzenia opracowań syntetycznych poświęconych oświacie i szkol-nictwu w latach II wojny światowej i okupacji niemieckiej. Podczas Międzynaro-dowej Konferencji Naukowej w WSP w Kielcach w dniach 19–20 maja 1997 roku powiedział: „W napisanym w 1988 roku tekście na temat stanu badań nad szkol-nictwem polskim w okresie II wojny światowej stwierdziłem, że do pełnej synte-zy omawianego problemu droga jeszcze daleka”.

Dowodem tego, jak stwierdził, jest – mimo upływu lat od zakończenia II woj-ny światowej – wzrastająca liczba opracowań. Należy więc życzyć koledze Józe-fowi oczekiwanego przez czytelników opracowania syntezy dziejów szkolnictwa i oświaty w regionie kielecko-radomskim w latach wojny i okupacji niemieckiej. Wierzę, że to w najbliższym czasie nastąpi.

opracował Stanisław Ośko